

Г. Дутчак

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В ПАРИЖІ: ГЛОБАЛЬНІ УРОКИ ДЛЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНИ

Зазначено, що на початку ХХ ст. у Парижі був створений Український національний комітет, який за своєю назвою і статутом, на перший погляд, повинен був би відстоювати інтереси Української держави у Французькій Республіці, але в дійсності його інтересами були політичні інтриги та особисте збагачення членів комітету.

Ключові слова: Українська держава, Французька Республіка, Український національний комітет, україно-радянський уряд, керівництво, влада.

В Україні, на жаль, ще не вийшла українською мовою книга “Мережі Кремля у Франції” французької дослідниці С. Вессьє. Чесна в науці С. Вессьє зазначає, що 18 квітня 2013 р. під час дуже політизованого колоквиуму Франція – Росія, організованого Інститутом міжнародних та стратегічних досліджень, О. Бабанов, депутат Державної Думи Росії та спеціальний представник В. Путіна у справах співпраці з росіянами за кордоном, м’яко озвучив пояснення: мовляв, щоб покращити імідж Росії у Франції, потрібно працювати з нащадками білої імміграції: необхідно їх познайомити з новою Росією, щоб вони доводили інформацію до французів. О. Бабаков зазначив, що голос Французької Республіки важливий у діалозі між Росією та Європейським Союзом. Україні також доцільно подумати, за допомогою яких інструментів творити імідж України. На сучасному етапі у Французькій Республіці немає великих українських громад. Українська держава залишається на всі часи сильною у культурній галузі. Тож, мабуть, потрібно почати із українських оперних співаків, художників, музикантів, культурного національного надбання.

Проблема вивчення Українського національного комітету в Парижі ще не стала предметом спеціального наукового дослідження. В історіографії порушувалися лише деякі аспекти загальної тематики в контексті вивчення співробітництва України і Французької Республіки. Ступінь вивченості зазначеної проблеми ставить перед нами завдання – на основі всіх наявних опублікованих і архівних джерел представити аналіз роботи Українського національного комітету в Парижі.

Мета полягає у визначенні найскладніших проблем в українській історії державотворення, які гальмували побудову Української держави; напрацюванні практичних рекомендацій для органів влади щодо уникнення помилок минулого.

Український національний комітет не був визнаний жодним із українців, проти нього виступили українські політичні групи, що стало доказом для російських монархістів того, що немає ніяких розбіжностей у програмі між росіянами і українцями. Перед падінням Врангеля С. Маркотун уклав з ним у Севастополі договір, який був підписаний французьким делегатом графом Мартелем. Документ завершувався припущенням: не підлягає сумніву, що С. Маркотун досі є російським монархічним агентом і працює з Ке д’Орсей, можна припустити, що укладений ним договір із Українським радянським урядом не принесе великої вигоди харківському уряду.

23 червня 1922 р. у “Загальній справі” № 565 виходить стаття О. Філіппова “Нове придбання більшовиків”, яку редагував Л. Бурцев (в архівній справі є вирізка цієї статті). У статті містяться докладніші відомості про діяльність С. Маркотуна. На початку 1919 р. С. Маркотун з’являється в Парижі. Тут він намагався проникнути в кола української делегації. Але це йому не вдалося. Спочатку Сидоренко, потім і граф Тишкевич рішуче від нього відмежовуються. Зі свого боку, і С. Петлюра вимагає від делегації, щоб вона ні в які стосунки з С. Маркотуном не вступала. Остання обставина роздратувала С. Маркотуна. Зрозумівши, що грошей від С. Петлюри йому не отримати, він кинувся в інший бік: намагаючись спровокувати розкол в українському національному таборі шляхом створення федеративного комітету. Таким чином і виник у Парижі Український національний комітет, очолюваний С. Маркотуном, з генеральним секретарем В. Цитовичем (він у 1919 р. служив секретарем в українській делегації С. Петлюри, яку потім зрадив) і членом комітету Н. Могилянським. “Само собою зрозуміло, що цей “Комітет” не мав ніякими зв’язками з Україною і був тільки вивіскою, під якою зручно було б обробляти свої темні справи” [1].

У цей час українським радянським урядом готувалося питання про УРСР. Зокрема, ЦК КП(б)У розглядалося питання “Про взаємовідносини між РРФСР і незалежними республіками”. У доповіді, яку робив Григорій Петровський, ішлося про необхідність категорично висловитися за прийняту останнім Пленумом ЦК КП(б)У резолюцію про відносини між РРФСР і УРСР. У резолюції визначалося необхідним збереження незалежності УРСР та оформлення взаємовідносин, була прийнята комісією, очолюваною тов. Фрузе, із застереженнями: “Фактичне централізоване керівництво незалежними республіками може бути цілком досягнуто відповідними директивами по партійній лінії. У випадку, якщо ЦК РКП(б) прийме рішення про необхідність входження УРСР до складу РРФСР, не наполягати на збереженні формальних ознак політичної самостійності УРСР, а визначити відносини на основі практичної доцільності.

Внести на Пленум ЦК РКП пропозицію про конструювання ВЦВКа та її президії з представників РРФСР і незалежних республік, що обираються загально федеративним з’їздом Рад і ВЦВК-му, але при тому число представників республіки у ВЦВК-е і президії повинно бути формально встановлено і має бути введене постійне представництво в президії в Москві. Доручити членам ЦК КПУ, що складається з членів ЦК РКП відстоювати на Пленумі ЦК РКП теперішні рішення [2].

В “Известиях” ВЦВК від 13.08.1922 р. є стаття про зовнішню політику Української РСР, в якій зазначається, що українська зовнішня політика не має і не може мати інтересів, відмінних від Росії – такої самої пролетарської держави. Україна незалежна у своїй зовнішній політиці там, де справа стосується її безпосередніх життєвих політичних і господарських інтересів, але при цьому про свою незалежність вона завжди знає і впевнена в тому, що у важкі для неї хвилини до неї на допомогу прийде Росія і всі інші пролетарські держави.

Український радянський уряд за кордоном розгорнув активну діяльність з надання допомоги голодуючим і залучив до цього, крім Американської адміністрації допомоги організації, доктора Ф. Нансена, з яким Україна мала окремі договори, цілу низку громадських і урядових установ Західної Європи. “Найбільш реальна допомога голодуючим України надана американськими робітниками, які збирають і пересилають через наше Паризьке представництво вельми великі суми” [3]. (До речі, цієї допомоги робітники України так і не дочекалися: ці гроші осіли в сейфах НК-НКВС.)

18 жовтня 1922 р. на засіданні ЦК КП(б)У розглядалося питання “Про призначення Уповноважених від України підписати союзний договір РРФРР з незалежними республіками” [4], в якому йшлося про надання повноважень на підпис союзного договору товаришам: Петровському, Фрунзе, Затонському, Лебедю, Скрипнику, Яковенку, Бугаю, Симонову, Власенку, Порайку, Смирнову, Абрамову, Дубовому, Нашковському, Ремейку, Гулому, Затону, Пахому, Півню, Попову, Сербієнку, Кашкароєву і Клименку.

У цей самий день розглядалося “питання про концесійний договір з громадянами Пилинським і Меліком (тов. Брон). Було постановлено вважати можливим укладання торгової концесії на Україні з польсько-французьким капіталом” [5].

Наведемо доповідну записку без підпису, в якій йшлося про те, що за “таких умов різкий перехід до централізації зовнішньої політики УРСР слід визнати недоцільним за вказаними політичними мотивами. Без упередження ту форму, яку прийме СРСР в майбутньому, нині, у першому фазисі його організації, необхідно самим безболісним чином підійти до створення єдиного дипломатичного центру, що керуватиме зовнішньою політикою Союзу. На внутрішній формі організації цього центру (НКЗС СРСР) ми зупинятися не будемо, так як внутрішня сторона у своїй побудові не грає тієї ролі, як зовнішня, яка знаходиться на очах українських емігрантів закордоном. Тому правильна організація зовнішніх представництв Союзу, які за своєю конструкцією виявили б якщо не рівне, то хоч відому участь всіх входних в Склад Союзу національних республік, зокрема Української, є вкрай важливим чинником у справі воскресіння втрачених та досягнення нових успіхів у розкладанні українських контрреволюційних організацій за кордоном” [6].

Відповідно до викладеного, практична форма виявлення зовнішньої політики УРСР повинна була звестися до нижченаведених основних умов: установа представництва в НКЗС СРСР в особі Члена Колегії з імперативним мандатом від УРСР; “Покладання на представника від УРСР (Члена Колегії) в НКЗС СРСР керівництва всіма українськими справами закордоном незалежно від його участі у вирішенні всіх питань загальнополітичного характеру Союзу; Установа на Україні Уповнаркомзакрср СРСР для вирішення виникаючих в межах України дипломатичних та консульсько-правових питань, і установа українських частин у закордонних місіях СРСР в наступних країнах: Польщі, Німеччині, Австрії, Чехо-Словаччині, Литві, Італії, Румунії, Болгарії, Південно-Славії, Туреччині та Америці” [7].

Отже, з 1922 р. зовнішня політика України перестає бути самостійною. Всі стратегічні питання зовнішньої політики Радянської України вирішуються в Москві.

Із Лозанни 27 грудня 1922 р. Г. Чичерін відправив короткий лист до Берліна такого змісту: “За допомогою Ауссема або через М. Скоблева знестись з де Кранц і повідомте: ми чекаємо його тут. Якщо потрібно, нехай М. Скоблев дасть йому на поїздку грошей, краще, щоб С. Маркотун не знав. Поїздка повинна бути по можливості секретна” [8].

С. Маркотуном було написано лист Повноважному голові УССР В. Ауссему: “Прошу негайно довести до відома Раковського. Де Керанс отримав запрошення від Чичеріна і Раковського, на початку весни. Поїхати в Росію і на Україну. Пуанкаре стоїть за місію А. де Монзі, Мільєран у звичайній опозиції, як мені про це повідомив А. де Монзі”.

У відповідь на цей лист Х. Раковський повідомляв: “Наркому Чичеріну копія Політбюро Сталіну сов. секретно від Х. Раковського 8 березня 1923 р.

Мною отримано два листи, помічені Парижем, один від 26 лютого за підписом С. Маркотуна, інший – від 27 лютого за підписом де Керанса. Де Керанс передає деякі подробиці засідання Ради міністрів, який обговорював питання про відновлення російсько-французьких відносин. Саме характерне, що тільки внаслідок опозиції Мільерана Рада міністрів вирішила почекати з цим відновленням, відправивши попередньо приватну, але фактично маючу офіційний характер місію. У французьких газетах вже повідомлено, що де Монзі відправляється в Росію з політичною місією. Де Керанс продовжує: “політичний характер місії, звичайно, очевидний, але офіційно вона його не матиме”. Про подробиці де Керанс обіцяє повідомити при особистій зустрічі, так як він сам буде супроводжувати де Монзі. Де Керанс просить від імені де Монзі, посилаючись на його старе знайомство – оскільки він знає де Монзі з 1900 р. – надати їм сприяння в приїзді на Україну, з якої вони припускають почати свою подорож до Росії. Він просить прискорити виконання всяких формальностей, таких, як віза паспортів та інші, зважаючи на те, що в Берліні при теперішніх умовах їм незручно довго залишатися. Ауссему ж Маркотун окремо писав, що де Монзі і де Керанс можуть виїхати в кінці або навіть в половині березня. Нарешті, він просить дозволити, щоб одночасно з ним приїхав С. Маркотун, якого він бере рішуче під свій захист у зв’язку з розбіжностями, що виникли всередині Українського національного комітету.

Одночасно з цим листом я отримав великий лист Маркотуна до Ауссема в Берлін. Він з великими подробицями розповідає всі перипетії російського питання в Парижі. Він повідомляє, що надрукована ними в “Тан” за’ява про необхідність якнайшвидшого відновлення відносин між Францією, Україною і Росією в франкофільському тоні було зроблено за порадою редакції “Тан”, для того, щоб вона могла через день надрукувати свою статтю про необхідність відновлення відносин з Росією (ймовірно, не без відома Пуанкаре). Маркотун також просить про якнайшвидше оформленні їх поїздки і між іншим, просить, про те щоб йому і де Керансу по приїзді в Берлін були дані Ауссемом гроші на дорогу.

Однак з листа С.Маркотуна видно, що питання про поїздку де Монзі ще не остаточно вирішене, що воно з’ясується лише днями. Я повідомляю Вам всі ці відомості для того, щоб Ви, з Вашого боку, прийняли відповідні рішення. Я думаю, що ставлення до приїзду де Монзі буде позитивне, незважаючи на наші розбіжності відносно всяких європейських перспектив (Ви знаєте, що я завжди рішуче стояв і всіма силами сприяв тому, щоб наші відносини були відновлені з усіма державами і, зокрема, з Францією, яка є найбільшою мілітаристичною державою в світі, залежно від якого знаходяться найнебезпечніші наші сусіди – Польща і Румунія). Так що я зі свого боку можу тільки наполягати на корисності такого приїзду, який навіть при теперішніх відносинах між Францією і Німеччиною та при теперішньому пожвавленні у Польщі буде деяким заспокійливим елементом.

Я не знаю, чому де Керанс пише, що він збирається разом з де Монзі почати свій об’їзд із України. Чи є тут виключно технічні міркування або ж і деякі політичні міркування. Чи слід припускати, що, як і англійці, бажаючи замаскувати свої відносини до Росії, вдаються до українських псевдонімів і надають українським делегатам такий урочистий прийом (про що свідчить остання поїздка Боева і Новаковського в Лондон, де їх зустріли з неймовірною помпою і з рідкісною запобігливістю), так і французи, бажаючи вдатися з цією ж метою до українського псевдоніму. Тактика ця може бути також не тільки результатом бажання не надто дратувати праві кола в своїх парламентах, а може бути деяким розрахунком на можливий антагонізм між Україною і Росією. Так чи інакше,

при тій чи іншій гіпотезі, поїздка їх на Україну не може пошкодити нашій політиці. Тут вони не побачать і не почують нічого іншого, крім того, що вони почують і в Москві.

Тому я наполягав би, щоб цю поїздку на Україну не завадили, як це сталося з поїздом Ерріо, який кілька разів за'являв про своє бажання приїхати на Україну, Уряд якої у французьких колах вважається як би франкофільським.

Я припускаю, що Ви маєте вже всі ці відомості і в такому випадку прошу повідомити мені Ваше рішення. Зі свого боку я даю телеграму Ауссему, що сприяння по поїздки буде надано, але так як питання стосується не тільки України, а й Росії, потрібно його попередньо узгодити з Москвою, про що він буде поставлений до відома.

Р. S. Вчора я бачив т. Каменева (проїздом на Кавказ) і він мені повідомив, що у Вас ще не надійшли відомості щодо рішення французького уряду. Тому я надсилаю Вам листи де Керанса і Маркотуна з проханням повернути їх мені через Яковлева" [9].

Це ще черговий раз свідчить про те, всі поїздки зарубіжних державних діячів готувалися з більшовицьким урядом у Москві. Зважувалися і впроваджувалися політичні ідеї і цим самим утверджувалася радянська система управління в Україні.

Доцільно зазначити, що оригіналів листів де Керанса і С. Маркотуна у справі немає. Мабуть, вони не були повернуті. Також у архівах не знайдено вказівок щодо вирішення цього питання ні від Г. Чичеріна, ні від Й. Сталіна.

Існують передруковані листи С. Маркотуна, в яких він пише про Бессарабію, Балтійські провінції, Кавказькі республіки. Цікава деталь: що стосується галицького питання, то в одному з листів він зазначає, що це питання в той час не можна вважати неважливим у Франції. Точніше, галицьке питання тут не існує: ні у Франції, ні навіть в Англії і в Італії, і немає тієї реальної комбінації інтересів, при яких певною державою було б цікаво його порушувати. Якби в Галичині відбувався національний рух проти поляків – повстання, якби Львів раптом став грати роль Мемеля або Вільно тощо, то, звичайно, на галичан звернули б увагу. Юридично однак Галичина і досі розглядається, як в стані військової окупації Польщею, "як мандатера держав для наведення і підтримання в країні порядку. Я бачив текст листа Р. Пуанкаре до Гаяр Банселя, в якому Пуанкаре саме так визначає юридичний стан Галичини, причому вважає Конференцію послів Великих Держав, як єдиний компетентний орган для вирішення всіх питань, пов'язаних з Галичиною. У мене є відомості, що галицьке питання буде поставлено завдяки наполяганням Польщі на Конференції послів в найближчому майбутньому. Думаю, що завдяки виграшному положенню Польщі зараз у зв'язку з рурськими подіями (шукують союзника на Сході) і завдяки відсутності інтересу громадської думки до галицького питання, останнє може бути вирішене в не вигідну сторону" [10].

Рішення, прийняте на конференції послів щодо східних кордонів Польщі в Парижі 15 березня 1923 р., базувалося на ст. 87 Версальського мирного договору і на ст. 91 Сан-Жерменського мирного договору, згідно з якими східний кордон Польщі був установлений Мирним договором між Польщею, з однієї сторони, і радянськими республіками – Росією і Україною – з другої, підписаним у Ризі 18 березня 1921 р. Було визнано, що Польща отримує суверенні права на території, що розміщувалася західніше від зазначеної лінії, включаючи східну Галичину, які до того моменту розглядалися основними союзниками і союзними державами як територія, що розташовувалася за межами кордону Польщі. Конференція послів винесла рішення тільки після того, як Польща визнала, що "этнографические условия делают необходимым установить автономный режим в восточной части Галиции" [11].

Завершення діяльності Українського національного комітету було таким: 29 березня 1923 р. виданий документ і направлений В. Ауссему, повноважному представнику УРСР у Німеччині, про те, що ліквідаційне бюро вважає своїм обов'язком повідомити, що в будівлі засідань, на якому були присутні всі члени Українського національного комітету в Парижі, було прийнято рішення “С. Маркотуна усунути від головування і виключити з числа членів Комітету” [12].

З викладу матеріалу чітко за хронологією видно, які “різні” питання вирішував український радянський уряд у Харкові. Досі залишається невивченим механізм такої швидкої побудови радянської влади в Україні. У той час, коли селяни голодували, оскільки в 1921 – 1923 рр. в Україні був голод, жменька вищих радянських чиновників у Харкові визначала долю українського народу. Треба констатувати, що це їм удалося. І компартійна еліта України повинна взяти на себе відповідальність за подальший драматичний перебіг історичних подій.

Непівське державне управління ґрунтувалося на конституційних засадах, розвитку і конкретизувалося в цивільному, кримінальному, земельному, цивільно-процесуальному, кримінально-процесуальному кодексах, Кодексі законів про працю тощо, що вступили в дію 1922 р. Це стало результатом інтенсивної кодифікаційної роботи, в якій брали участь великі вчені, державні і громадські діячі. Кодекси замінили надзвичайне законодавство військового часу, закріпили законодавчу базу, створили єдиний правовий простір російського управління, який базувався на розширенні меж правового регулювання суспільних відносин.

Українсько-радянське державне управління набуло нових рис з огляду на поглиблення інтеграції радянських держав. У 1918 – 1920 рр. Росія, Україна, Латвія, Литва, Білорусія об'єднали армії, військове командування, управління транспортом, зв'язком, фінансами, постачанням, створили грошову систему на основі російського рубля. РРФСР взяла на себе всі витрати цих держав з утримання армії, державного апарату, налагодження економічного життя. Ґрунтуючись на здобутках військово-політичного союзу, самостійні держави Азербайджан, Білорусія, Грузія, Україна уклали з РРФСР договори про співпрацю не тільки з військових, а й з економічних, а потім і дипломатичних питань, стали проводити єдину митну політику, ліквідували митні кордони. Було створено об'єднані наркомати шляхів сполучення, пошти, телеграфу тощо. Тоді ж, у 1922 р., розпочалися активні пошуки нової моделі федеральних відносин.

Упорядковувалися взаємовідносини союзних і республіканських органів управління. Останні як виконували директиви відповідних союзних структур, так і підпорядковувалися своїм ЦВК і РНК. У 20-ті рр. ХХ ст. з'явилася тенденція до встановлення “лінійного” зв'язку відомчої вертикалі підпорядкування від союзних органів управління через республіканські до крайових, губернських, обласних та інших місцевих органів управління, на основі яких створювалися відповідні відомчі структури. Такий принцип функціонування зміцнював єдність, централізм управління за вертикаллю і був пов'язаний із поступовим обмеженням самостійності місцевої ланки управління. Саме завдяки цьому була так швидко встановлена радянська влада в Україні.

Доцільно зазначити, що В. Ленін учив соратників, що компартія може керувати, але не управляти, що не треба змішувати в поточній роботі суспільно-партійні і державно-радянські функції [13]. Активно підтримував тезу про “диктатуру партії” Г. Зінов'єв, який пропонував закріпити це конституційно [14].

Існує версія, що за все ХХ ст. в Росії лише з жовтня 1917 р. до осені 1922 р. був такий уряд, який уміло залучав, розставляв на місцях кращі сили, управляв найбільш раціонально, правильно, доцільно [15].

Висновки

Пізнавальна функція історії державного управління безпосередньо пов'язана зі станом державного управління, яке вибудовується значною мірою через засвоєння "уроку історії". Якщо не вивчати уроки історії або формувати помилкові висновки на їх підставі, то держава розвиватиметься за невдалим сценарієм. Аналогічна ситуація багато в чому повторюється і на сьогодні, і буде дуже прикро, якщо уроки державотворення 1917 – 1922 рр., незважаючи на численні дискусії, конференції, публікації, залишаться не засвоєними сучасними політиками. Для історії державного управління однаковою мірою важливий як позитивний, так і негативний досвід, зокрема такої держави, як Франція.

Список використаної літератури

1. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 87, арк. 30.
2. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 30, арк. 73.
3. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 700, арк. 5.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 30, арк. 109 зв.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 30, арк. 109 зв.
6. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 57, арк. 20 зв.
7. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 57, арк. 21.
8. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 87, арк. 163.
9. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 57, арк. 87 зв.
10. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 57, арк. 77.
11. ГДА МЗС України, ф. 1, оп. 1; 95, арк. 92; Серія договорів Лиги Націй [Текст]. — М. : [б. и.], 1923. — Т. 15. — № 398. — С. 260.
12. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 87, арк. 172.
13. Теория и история административно-политических элит России [Текст] / [В. Г. Игнатов, А. В. Понделков, А. М. Старостин и др.]. — Ростов-на-Дону : [б. и.], 1996. — С. 120; Последние письма и статьи В. И. Ленина. 23.12.1922 – 02.03.1923 г. // Полное собрание сочинений [Текст] : в 55 т. Т. 45. — М. : [б. и.], 1970.
14. Зиновьев Г. Е. Наши задачи / Г. Е. Зиновьев // Правда [Текст]. — 1923. — 2 марта ; XII съезд Российской коммунистической партии (большевиков). Стенографический отчет [Текст]. — М. : [б. и.], 1923. — С. 41.
15. Коржихина Т. П. История российской государственности [Текст] / Т. П. Коржихина, А. С. Сенин. — М. : [б. и.], 1995. — С. 173.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2017

Схвалена до друку редколегією 03.04.2017

H. Dutchak

THE ACTIVITY OF THE UKRAINIAN NATIONAL COMMITTEE IN PARIS: GLOBAL LESSONS FOR STATE BUILDING IN UKRAINE

The article mentions the fact that at the beginning of the 20th century the Ukrainian National Committee was created in Paris. Though at first glance, according to its name and charter, it had to defend the interests of the Ukrainian state in the French Republic, in reality political intrigues and personal enrichment of committee members were among its interests.

Key words: Ukrainian state, French Republic, Ukrainian National Committee, Ukrainian and Soviet government, management, power.